

Ліліана ГЕНТОШ

Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р.

Питання так званої «пацифікації» та ставлення до неї такої особистості як митрополит Шептицький стосується дуже серйозних проблем історії східноєвропейського регіону міжвоєнного періоду.

За основу творення системи міждержавного врегулювання в регіоні після падіння імперії Габсбургів було обрано поняття права націй на самовизначення, а за основну політичну одиницю – національну державу. В реаліях багатонаціонального постімперського простору ці базові поняття часом було неможливо застосовувати. Ситуація ускладнювалася особливостями східноєвропейських націоналізмів, котрі за основу самоозначення обрали етнолінгвістичний підхід із притаманними йому винятковістю та нетолерантністю. Окрім цього, більшість східноєвропейських еліт поділяла ідею етнічної гомогенності як базову для побудови національної держави. У такій ситуації найбільша етнічна група розглядала себе як нація-засновниця держави, а менші етнічні групи ставали національними меншинами у цій державі. Спеціальні документи, а саме договори про захист національних меншин¹, не стали на заваді систематичному трактуванню національних меншин як неповноправних громадян, котрі мають стати об'єктом асиміляції задля досягнення ідеалу гомогенності. Як наслідок багато груп національних меншин після Першої світової війни відчували себе у значно гіршому становищі, ніж в імперії Габсбургів, яка гарантувала їм культурну та релігійну автономію поряд із формальною рівністю у політичних правах². Польща стала прикладом таких процесів. Українці після поразки своїх визвольних змагань 1918–1919 рр. стали національною меншиною, ставлення до котрої характеризувалося особливою недовірою ще й з огляду на існування українського квазідержавного утворення за кордоном, тобто УРСР в межах СРСР. Ставлення польських еліт до української меншини

¹ Польща підписала Малий Версальський трактат, або Трактат про меншини, 28 червня 1919 р. Цей документ зобов'язував Польщу забезпечити всім своїм мешканцям безвідносно до національності, раси чи віросповідання охорону життя, свободи, рівність перед законом, забезпечувати свободу релігійних практик і вільний доступ до адміністративних посад та професій, рівно ж вільне вживання мов національних меншин у публічному і приватному житті. Польські політичні еліти, особливо з числа національної демократії, негативно сприймали цей документ як такий, що накинутий ззовні і некорисний для польської держави.

² R. Bideleux, J. Jeffries. *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*. London, New York, 1998, 407–415.

можна охарактеризувати як намагання націоналізувати³ прикордонні території, заселені українцями, різними методами: націоналізації території шляхом польської колонізації і позбавлення українців життєвого простору; за допомогою програм національної асиміляції та шляхом різних заходів, спрямованих на державну асиміляцію українців.

Для національної політики польського уряду в міжвоєнну добу була характерна непослідовність, в основному через те, що напрямні цієї політики вироблялися часто в процесі реалізації тих чи інших теоретичних концепцій, котрі часом мали відмінні стратегічні цілі. Внаслідок приходу до влади Юзефа Пілсудського в травні 1926 р. у владних колах почали циркулювати ідеї та плани покращення відносин із меншинами, частково ці плани мали зовнішньополітичне підґрунтя. Прагнення частини владних кіл нормалізувати відносини з українською меншиною йшло поруч із прометеанськими ідеями та планами «розхитування» Радянського Союзу. Сам керівник держави Ю. Пілсудський не мав чіткої національної програми⁴. В його концептуальному баченні національного питання в Польщі мали місце відмінні за характером заходи: майже одночасно відбувалися і поступки українській меншині, і проєкт Г. Юзевського на Волині, і перемовини з митрополитом Шептицьким та розпуск українських суспільно-патріотичних організацій, та й пацифікація 1930 року. Перехід від поступок та перемовин до репресій стосовно українців Галичини не означав якоїсь кардинальної зміни курсу національної політики в керунку національної асиміляції. Радше тут йшлося про використання різних тактичних кроків, кардинально протилежних заходів із метою досягнення лояльності до держави і особисто до її керівника Ю. Пілсудського. Власне, чергування хвилі пацифікаційних репресій із перемовинами з українськими легальними політичними партіями, що настали після пацифікації, свідчить про намагання «вибити» з українців лояльність до держави та її владної еліти, переконати в могутності держави та безпідставності надій на незалежне чи хоча б автономне існування для українців у майбутньому.

Варто зазначити, що вивчення всіх обставин прийняття рішення про пацифікацію, про межі її каральних дій, про розподіл повноважень між армією та цивільною адміністрацією, об'єктивне висвітлення причин, перебігу та наслідків для української сторони, та й для польської, є дуже важливими, однак не входять до завдань цієї праці. Крім того, в українській та польській історіографії⁵ існу-

³ Про міжвоєнну Польщу як приклад держави, що намагалася «націоналізувати» / асимілювати свої національні меншини різними методами, див.: R. Brubaker. *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, 1997, 79–106.

⁴ Magdalena Nowak. *Narodowcy i Ukraińcy. Narodowa Democracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939*. Gdańsk, 2007, 106–107.

⁵ Серед польських істориків існують також різні погляди на причини, хід та наслідки пацифікації. Наприклад, див. Ryszard Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993; Robert Potocki. *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003; Robert Litwiński, *Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej // "Biuletyn*

ють дещо відмінні точки зору на ці проблеми⁶, котрі часто мають за підґрунтя відмінні погляди на діяльність Організації українських націоналістів. Більшість дослідників на основі свідчень з середовища ОУН, крайової організації та Проводу українських націоналістів, стверджує, що члени ОУН в Галичині фактично були організаторами актів саботажу⁷. Загальноприйнято вважати «пацифікацією» каральні дії польського уряду, що здійснювалися поліцейними та військовими підрозділами за допомоги місцевої адміністрації стосовно українських мешканців трьох східних воєводств, одного західного воєводства та м. Львова з 16 вересня до 30 листопада 1930 р.

Митрополит Греко-Католицької Церкви опинився в епіцентрі цієї трагічної і складної події та став для української спільноти символом надії на справедливість; його голос привертав увагу міжнародної громадськості та Апостольського престолу. Коли влітку 1930 р. Галичиною прокотилася зааранжована членами ОУН, переважно студентською та учнівською молоддю, хвиля саботажних акцій, котрі найчастіше відбувалися у вигляді підпалів майна, сільськогосподарського майна, скирт зібраного збіжжя, польська преса, особливо народно-демократичного спрямування, почала звинувачувати митрополита А. Шептицького в організації підпалів та саботажів або щонайменше в заохоченні до саботажних дій. Такі безглузді твердження не на жарт стривожили нунціатуру в Варшаві, секретар котрої (Карло Колі) повідомив про це державний секретаріат Римської курії 10 жовтня 1930 р. Ватиканський дипломат передусім звертав увагу державного секретаря на те, що значно збільшилася кількість підпалів і саботажних актів в основному в Галичині, але й в інших регіонах Польщі також. Зокрема, він зазначав зростання підпалів на Познанщині, про що нунціатуру повідомив кардинал А. Глонд, архієпископ Гнезненський та примас Польщі⁸. Ватиканський дипломат висловлював припущення, що підпали та акти саботажу здійснюються особами комуністичних переконань. Тому в Апостольській нунціатурі були обурені тим, що польські засоби масової інформації прив'язують до цих актів греко-католицький клір

Institutu Pamięci Narodowej”, nr 12 (121), grudzień 2010; Andrzej A. Zięba, *Pacyfikacja Małopolski Wschodniej w 1930 roku i jej echo wśród emigracji ukraińskiej w Kanadzie // Przez dwa stulecia XIX i XX w: studia historyczne ofiarowane prof. Waclawowi Felczakowi.* / Ed. Wojciech Frazik, Kraków 1993; Karol Grunberg, Bolesław Sprengel. *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005; A. Zięba. *Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurencji polityczni*. Kraków, 2010.

⁶ Серед українських істориків найкраще питання пацифікації висвітлено Михайлом Швагуляком та Романом Скакуном. Див. М. Швагуляк. *«Пацифікація». Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність*, Львів, 1993; Р. Скакун. *«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*, Львів, 2012. Останню працю відрізняє дуже широке використання документів польських архівів та полеміка з польськими дослідниками питання.

⁷ Р. Скакун. *«Пацифікація»*, 27–31, О. Зайцев. До питання про «саботажну акцію УВО» // *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ, 1997, 224–227; Roman Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Lublin 2003, 120–134.

⁸ ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 6–6v.

і навіть «високошановану особу його ексцеленції Андрея Шептицького»⁹. Так, краківський «*Ilustrowany Kurjer Codzienny*» від 22 вересня опублікував статтю «Руський піп – підпалювач»¹⁰, де звинувачував о. Галібея, пароха с. Комарів, в організації підпалів збіжжя. У цій статті також зазначалося, що греко-католицький єпископат не засуджує актив саботажу, а отже, своєю мовчанкою їх схвалює. Інша газета «*Wieczór Warszawski*» від 24 вересня видрукувала статтю «Антидержавна діяльність митрополита Шептицького», у якій стверджувалося, що «руський» клір та їх митрополит захищає українських підпалювачів¹¹. У Львові серед польського населення також поширилося вороже та зневажливе ставлення до митрополита Шептицького. Єпископ-помічник Шептицького І. Бучко в листі до Євгена Онацького писав про зневажання особи митрополита в локальній польській пресі, де йому навіть закидали пряму причетність до підпалів: «митрополит Шептицький платить 200 зл. за спалення стирти». А польські студенти після закінчення в катедрі служби Божої на честь початку навчального року влаштували демонстрацію з вигуками «зрадник», «ганьба зраднику» на адресу греко-католицького митрополита¹².

У ситуації наростання каральних акцій, ворожого ставлення до себе особисто та до свого кліру митрополит Шептицький прибув до Варшави на конференцію єпископів Польщі, що відбувалася 30 вересня¹³. Він використав своє перебування у Варшаві для того, щоб зустрітися з відомими державними діячами та представниками засобів масової інформації. Митрополит Шептицький прагнув зустрітися з першими особами держави – керівником держави на той час та ще й прем'єр-міністром Юзефом Пілсудським, а також із президентом І. Мосціцьким. Однак лідери держави не прийняли митрополита. Багато хто з української суспільності сприйняв це як образу гідності митрополита та як небажання влади розглядати жодні компромісні рішення. Ми не знаємо, чи митрополит мав якісь повноваження від українських політичних кіл до перемовин із вищим керівництвом держави. Хоча подібне можна припускати¹⁴. Напевне, через те, що керівництво держави припускало або ж і знало, що Шептицький має якісь повноваження до перемовин і прагне порозуміння задля припинення каральних дій, то саме тому його й не прийняло. Керівництво держави, зокрема особисто Пілсудський, не бажало порозуміння чи якогось компромісу, бо вважало за необхідне не припиняти жорстоких каральних акцій, тобто повні продемонструвати силу державної та особистої влади Піл-

⁹ Ibid., f. 6v.

¹⁰ Ватиканський дипломат зазначив, що «для польських націоналістів греко-католицький клір просто не існує: священники або дотримуються латинського обряду і є поляками, або дотримуються східного обряду і є росіянами». Див. *ASV, A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 156, f. 6v–7.

¹¹ Ibid., f. 7.

¹² С. Онацький. *У вічному місті. Записки українського журналіста*. Рік 1930. Буенос-Айрес, 1954, 426.

¹³ Іван Кедрин-Рудницький пише, що митрополит вилетів літаком до Варшави 28 вересня 1930 р. Див. Іван Кедрин. *Життя-Події-Люди. Спомини і коментарі*, 147.

¹⁴ Р. Скакун. Цит. праця, 158.

судського напередодні виборів. Власне, забезпечення переконливої перемоги проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом було однією з цілей «пацифікації». У цьому контексті «пацифікацію» можна поставити в один ряд з іншими заходами ліквідації політичних суперників Ю. Пілсудського та дисидентів різного ідейного напрямку. Адже саме в серпні й першій половині вересня Пілсудський, ставши прем'єр-міністром, розпустив парламент, провів масові арешти відомих політичних діячів із Центроліву, національної демократії та Українського національно-демократичного об'єднання.

Митрополитові вдалося зустрітися з деякими відомими політичними лідерами, наближеними до Ю. Пілсудського, зокрема з міністром внутрішніх справ Ф. Славою-Складковським, із віце-прем'єром Ю. Беком, із колишнім прем'єром та головою проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом В. Славеком. Шептицький також пішов на зустрічі з віце-міністром віровизнань та народної освіти о. Жонгловічем, з міністром віровизнань та народної освіти С. Червінським та міністром юстиції С. Царем. Митрополита на зустрічі з високими урядовцями у Варшаві супроводжував о. Петро Кревза-Жевуський. Так, він зокрема стверджував, що найпривітніше прийняв митрополита В. Славак, що на той момент очолював Безпартійний блок. Негативні враження митрополит виніс від зустрічі з міністром віровизнань та народної освіти С. Червінським. Міністр юстиції С. Цар запевняв митрополита, що зверне особливу увагу на те, аби працівники його міністерства в східних воеводствах чітко дотримувалися процедур, гарантованих законодавством¹⁵.

Митрополит Шептицький у Варшаві також мав зустрічі із представниками засобів масової інформації. Так, він дав розлоге інтерв'ю редакторові «Express Poganu», котрий був органом проурядового блоку. Це інтерв'ю французькою мовою вийшло також друком 4–5 жовтня в дайджесті «Messenger Polonais». У цьому інтерв'ю митрополит різко засудив підхід, що допускав колективну відповідальність всієї української громади за злочини конкретних осіб. При цьому він покладав відповідальність за поширення саботажних актів переважно на комуністичну пропаганду, рівно ж вимагав застосування справедливого розслідування актів саботажу¹⁶. Слова митрополита були передруковані іншими польськими виданнями і сприяли загальному злагодженню їх висловів стосовно греко-католицького кліру і навіть українців загалом. Так уважав секретар варшавської нунціятури К. Колі¹⁷.

Цікаво, що діяльність митрополита Шептицького у Варшаві викликала незадоволення Євгена Коновальця, котрий у листі до Онацького писав: «Митрополит своєю акцією, а зокрема своїм виступом на варшавському ґрунті наробив багато лиха, – все ж таки була б шкода, коли б він під теперішню пору уступив»¹⁸. Ці слова Коновальця можна зрозуміти як побоювання стосовно

¹⁵ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 7v.*

¹⁶ *Ibid., f. 8.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ С. Онацький. *У вічному місті. Рік 1930, 437.*

того, що діяльність Шептицького могла мати позитивні наслідки, а припинення «пацифікації», зменшення напруження українсько-польських відносин, на думку керівника ОУН, було би не на користь українській справі за кордоном.

Повернувшись до Львова, митрополит на сторінках української преси зазначив, що у Варшаві його переконували в тому, що уряд спрямовує каральні акції тільки проти підпалювачів і не ставить за мету «боротись з українською культурою і культурними здобутками українського народу»¹⁹. Митрополит ще раз здійснив поїздку до Варшави і мав зустріч із міністром закордонних справ Августом Залеським. Фактично зустрічі митрополита з польськими достойниками у Варшаві реальних наслідків не мали. Скоріше польські політичні кола вважали, що мети «пацифікації» ще не було досягнуто, а тому вести розмови з Шептицьким на ці теми є неперспективним.

У критичних заувагах на адресу Шептицького та греко-католицького кліру, висловлених на сторінках преси та у владних кабінетах, ішлося про брак однозначного суду з боку єпископату актів саботажу, вчинених українською молоддю. Польський посол при Апостольському престолі В. Скшинський наполягав перед підсекретарем державного секретаріату Дж. Піцардо, щоб греко-католицькі владики видали пастирське послання проти саботажних актів. Варшавський нунцій Ф. Мармаджі також пробував заохочувати митрополита та весь греко-католицький єпископат до видання пастирського листа з огляду на складні й трагічні політичні події. Виглядає, що спочатку навіть планувалося спільне пастирське послання греко-католицького та римо-католицького єпископату. Однак проти такої ідеї висловився Львівський римо-католицький архієпископ Б. Твардовський²⁰. Греко-католицькі єпископи Г. Хомишин, Й. Коциловський, Н. Будка, єпископи-помічники І. Бучко, Г. Лакота, І. Латишевський на чолі з митрополитом Шептицьким видали пастирське послання 17 жовтня 1930 р. На початку тексту послання митрополит та єпископи пояснюють, чому досить довго не висловлювали своєї думки. Передусім вони вважали, що йдеться про конкретні злочини, котрі мають розслідувати та покарати поліція та судові органи. У ситуації, коли «ті, що мають владу... накидають нам відповідальність за все, що діється в краю, та за злочини одиниць, не висліджених ще властю, масово карають наш нарід»²¹, церковний провід вирішив висловити своє ставлення. Єпископат рішуче засудив діяльність саботажників та підпалювачів як «у високому степені шкідливу..., що промощує дорогу комунізму», та ще раз звернув увагу уряду на те, що винні в підпалах – це люди, що вийшли за межі християнської спільноти, що «слухають не голосу Христової Церкви, а тайних приказів якоїсь тайної влади»²². Українська Греко-Католицька Церква саме тому знімає з себе відповідальність за злочини

¹⁹ Розмова з високопреосвященим митр. Андреем // *Діло*. 7 жовтня 1930 р.

²⁰ Р. Скакун. Цит. праця, 159.

²¹ *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Суспільне Питання. Документи і матеріали 1899–1944*. Львів, 1998, том II, кн. 1, 466.

²² Там само.

саботажників, навіть якщо злочинці є українськими націоналістами. Глибоке обурення та жаль єпископату викликала несправедливість, бо «за винних, ще не висліджених, розтягається вина на весь народ»²³. У пастирському листі також одним, але великим абзацом передається опис тяжких зловживань, вчинених військовими під час карних експедицій.

Церковний провід відмежувався від злочинів, котрі, як він припускав, могли бути вчинені українськими націоналістами, але цілковито солідаризувався з потерпілими, з жертвами та загалом з українською громадою Галичини та підкреслював цим, що уряд веде переслідування саме за національним принципом колективної відповідальності всієї української суспільності за злочини конкретних осіб. Слова «до Тебе дорогий і многострадальний наш Народ! Ми хотіли би передати Вам слова потіхи, які відповідали би Вашому горю»²⁴ добре свідчать про цю солідарність та заклик до солідарності всієї української спільноти. В посланні є ще особлива пересторога молоді, щоб вона «у підпілну роботу не давалася нікому ввести»²⁵. Пастирське послання також давало розпорядження всім греко-католицьким священикам під час відправлення Св. Літургії додавати «три прошення зі служби “во врем’я всенародня скорби”»²⁶.

Такий зміст послання, як нескладно було передбачити, викликав серйозне незадоволення влади. Спочатку Львівський воєвода Броніслав Наконечніков-Клуковський у ніч на 18 жовтня пробував схилити митрополита Шептицького до вилучення найбільш драстичних висловлювань, особливо про дії каральних загонів²⁷. Однак Шептицький категорично відмовився від будь-яких змін тексту і публікацію пастирського послання було заборонено, а наклад, що вже вийшов у друкарні «Діла», skonфісковано²⁸.

Польське міністерство закордонних справ 19 жовтня 1931 р. повідомило нунціатуру у Варшаві про свій протест з огляду на пастирське послання греко-католицьких єпископів та про небажання Шептицького дослухатися «слухних» рекомендацій представників влади. Секретар нунціатур К. Колі одразу запротестував, бо вважав, що конфіскація пастирського послання є порушенням статті № 2 конкордату між Апостольським престолом та Польщею. Однак представник уряду наполягав, що польський уряд вважає такий текст провокацією і закликом до громадянського безладу²⁹. Працівники апостольської нунціатури наступні дні доклали зусиль, щоб з’ясувати обставини конфіскування пастирського послання, та намагалися одержати повний текст документа, що викликав таке обурення уряду. Це було не просто зробити з огляду

²³ Там само.

²⁴ Там само, 467.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само, 468.

²⁷ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 12.*

²⁸ Пастирське послання було опубліковане без купюр у газеті «Час» у Чернівцях 22 жовтня 1931 р.

²⁹ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 12.*

на обмеження, накладені урядом на телеграфічний зв'язок зі Львовом. Урядові представники не бажали надати нунціатурі текст пастирського послання, а тільки зачитували секретарю нунціатури окремі абзаци польською, не дозволяючи навіть поглянути на текст листа, щоб той міг краще його зрозуміти³⁰. Польські урядовці також протестували перед нунціатурою з огляду на те, що Шептицький підписав листа як Галицький митрополит. Уряд уважав за недопустиме вживання саме цього титулу, бо, як пояснив секретарю нунціатури співробітник міністерства закордонних справ Ян Стжембош, «для нас, поляків, не існує більше Галичини, як і не існує австрійської назви Галицький митрополит»³¹.

Польське посольство при Апостольському престолі повідомило державний секретаріат Римської курії, що пастирське послання греко-католицьких єпископів було конфісковане з огляду на критику заходів уряду, здійснюваних польськими збройними силами, котрі потрактовано як несправедливі. Окрім того, Шептицький підписав послання як Галицький митрополит, що суперечило конкордату³². Польський уряд наполягав, що сам не порушив умов конкордату, позаяк єпископи мають право публікувати свої пастирські послання тільки щодо питань, які «стосуються виконання ними їх обов'язків», а послання греко-католицьких єпископів торкалося політичних питань та критично висловлювалося про дії уряду³³. Пастирське послання митрополита та його єпископів, на думку польського уряду, служитиме «розпалюванню, а не заспокоєнню кримінального запалу українських терористів»³⁴.

Польські дипломатичні представники розцінювали пастирське послання греко-католицьких єпископів як небезпечне для громадянського спокою в краю. Цей документ дійсно містив критику дій уряду, які розцінював як несправедливі та протизаконні. Греко-католицькі єпископи в своєму посланні вповні солідаризувалися з українською паствою та лише дуже побіжно й непереконливо ставили питання відповідальності організованого українського національного руху за протиправні заходи нищення чужого майна. У цілому, звичайно, єпископи засуджували замах на чужу власність та саботажні дії. Однак вони вважали, що вина українських націоналістів у цих вчинках, а тим більше у їх спланованій організації не є доведеною, що навіть у жовтні 1930 р. не звучало переконливо. Заборона пастирського листа тільки привернула до нього ще більшу увагу та зробила його доказовим предметом у міжнародній акції засудження дій польської влади під час «пацифікації», у якій найбільш активну роль відігравав Провід українських націоналістів.

Провід українських націоналістів за кордоном дуже швидко невідомим шляхом одержав текст пастирського послання з позначеннями червоним олів-

³⁰ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 16v.*

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, f. 21, 222.

³³ *Ibid.*, f. 22.

³⁴ *Ibid.*, f. 23.

цем тих абзаців, речень, що їх вимагали вилучити представники влади, тобто Львівський воєвода Броніслав Наконечніков-Клуковський. Так, Євген Коновалець у листі від 24 жовтня 1930 р. до Євгена Онацького переслав останньому копію пастирського послання греко-католицьких єпископів з позначеннями червоним олівцем речень, що вимагала вилучити польська влада³⁵. Керівник ПУН ОУН доручив Онацькому подумати, як використати пастирське послання, особливо ці його частини, що були заборонені польською цензурою³⁶. Зі свого боку в Женеві Коновалець дав доручення зробити переклад пастирського послання французькою мовою. Невдовзі за його ж дорученням цей переклад пастирського послання разом зі світлинами, що зображали покатованих жертв «пацифікації», було передано до Міжнародного Червоного Хреста особистим секретарем Коновальця Олександром Бойковим³⁷. Текст пастирського послання справив надзвичайне враження на віце-президента Міжнародного Червоного Хреста, і він попросив, щоб митрополит Шептицький письмово засвідчив правильність французького перекладу. Бойків від імені Є. Коновальця звернувся до Онацького, щоб останній через єпископа-помічника І. Бучка попередив митрополита про ймовірне звернення до нього представників МЧХ або ж прохав його особисто підтвердити правильність французького перекладу³⁸. Про останнє Є. Онацький написав єпископу Бучкові 17 листопада 1930 р. Дуже скоро, бо вже 26 листопада єпископ Бучко надіслав Онацькому текст пастирського послання; з листа не зрозуміло, був він затверджений підписом митрополита чи ні³⁹.

Є. Онацький одержував найсвіжішу інформацію про події в «спацифікованій» Галичині, підтверджену задокументованими свідченнями та світлинами від єпископа-помічника І. Бучка. Обоє зналися давніше й перебували в приятельських стосунках⁴⁰. Саме з двох листів Бучка Є. Онацький та оунівці за кордоном одержали детальні відомості, підсилені світлинами покатованих людей. Єпископ-помічник писав також у дуже переконливій формі й у відкрито антипольському дусі⁴¹. Ці листи й світлини Є. Онацький надіслав Коновальцеві, котрий розповсюджував світлини й частково зміст листів далі⁴². Сам Онацький використовував цитати з листів Бучка та, звичайно, надіслані ним світлини для інформування італійських журналістів та впливових осіб про події в Галичині. Онацький використав світлини та абзаци з листів Бучка

³⁵ Є. Онацький. *У вічному місті. Рік 1930*, 407.

³⁶ Там само, 422.

³⁷ Бойків про це поінформував Онацького листом від 15 листопада 1931 р. Див. там само, 457–458.

³⁸ Там само, 465.

³⁹ Там само, 486.

⁴⁰ Там само, 424–427, 486–487.

⁴¹ Так, в одному з листів до Є. Онацького, імовірно останніх днів жовтня, Бучко писав: «Проклятий нарід – ляхи. Як чую з оповідань, з яким садизмом вони насолоджувалися, катуючи нарід, то впрост не хочеться вірити, що це люди. То звірі, а не люди, а може ще щось гірше... Це – чорти прокляті!» Див. там само, 425.

⁴² Коновалець обіцяв Онацькому широко не розголошувати зміст листів єпископа Бучка.

для записки, котру надіслав державному секретареві Римської курії кардиналу Е. Пачелі⁴³.

Член проводу ОУН Дмитро Андрієвський активно використовував пастирського листа для актуалізації висвітлення драматичних подій пацифікації у бельгійській та французькій пресі. Він повідомив Є. Коновальця, що найлегше йому було переконати католицькі кола: «Найбільш діткнуті католицькі кола і то завдяки справі з Митрополитом та арештами священства»⁴⁴.

Фактично в перші місяці від початку «пацифікації», коли керівництво ОУН за кордоном не мало власних видрукованих матеріалів про події під час «пацифікації», пастирське послання греко-католицьких єпископів, листи єпископа Івана Бучка та й світлини, передані ним за кордон, стали найважливішими матеріалами, котрі використовувалися українськими націоналістами для інформування закордонної преси, впливових міжнародних організацій та політичних і громадських кіл загалом.

Митрополит Шептицький особисто розпочав кампанію збирання інформації про зловживання польських поліцій та військовиків і намагався оприлюднювати її за кордоном, у першу чергу він поінформував Апостольську столицю. Шептицький мав труднощі у комунікації з Апостольським престолом і нунціатурою, точніше, він не наважувався надсилати листи поштою, хоча конкордат і гарантував йому свободу в його контактах із Римським престолом та його представниками. Шептицький мав серйозні побоювання щодо недоторканности власної резиденції. Так, у листі до о. П. Кревзи-Жевуського від 1 листопада 1930 р. митрополит писав: «Сьогодні ми всі очікували погрому. Дякувати Богу, день пройшов, пройшов без лиха!»⁴⁵. Нунціатура у Варшаві також мала серйозні побоювання, що у Львові 1 листопада, в річницю «листопадового зриву» та початку українсько-польської війни 1918–1919 рр., можуть трапитися серйозні інциденти, також спрямовані і проти А. Шептицького особисто.

Митрополитові вдалося передати довіреною особою листа нунцієві у Варшаву 6 листопада 1930 р.⁴⁶. Цей лист надзвичайно цікавий, бо документує зусилля, дії та погляди митрополита в контексті подій вересня–жовтня 1930 р. Так, Шептицький передусім стверджує тотальність дій влади: пацифікація торкнулася великої кількості населених пунктів, її жертвами стали тисячі, точний підрахунок складно зробити через залякування влади. Усі, хто документують, пишуть чи навіть переповідають про знущення, побиття, вчинені польськими військовиками, стають, за словами митрополита, «у вищій

⁴³ Є. Онацький. *У вічному місті. Рік 1930*, 471.

⁴⁴ Копію листа Д. Андрієвського до Є. Коновальця від 9 листопада 1931 р. останній переслав Є. Онацькому. Див. там само, 449.

⁴⁵ Лист митрополита Шептицького о. Жевуський показав секретареві нунціатури о. Колі. *ASV, A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 157, f. 57v.

⁴⁶ Лист був написаний митрополитом 29 жовтня 1930 р. *ASV, A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 157, f. 57v.

мірі скомпрометованими в очах влади»⁴⁷. Митрополит звернув увагу нунція на те, що влада розгорнула «систему терору», та на особливу жорстокість покарань людей⁴⁸, вини котрих не було доведено в судовому порядку. Як доказ особливої жорстокості Шептицький наводить факт, що в одній залі митрополичих палат, яку він наказав переобладнати під шпиталь для потерпілих, серед 11 жертв побиттів троє потребувало операції через загрозу гангрени⁴⁹. Шептицький уважав, що польський уряд не намагався покарати винних у саботажних діях, а хотів просто запровадити «режим терору»; а населені пункти для «пацифікації» та жорстокість покарань визначалися, насправді, кількістю голосів, відданих у тому чи іншому селі на користь кандидатів українських партій. Шептицький також пов'язував каральні заходи влади з її бажанням забезпечити собі перемогу на виборах. Митрополит пояснив нунцію, чому він не написав пастирського послання, у котрому, як хотіла влада, різко засудив би саботажні вчинки українських націоналістів. Митрополит уважав, що такий лист або публічна заява такого змісту з його уст будуть використані урядом як претекст, аргумент для посилення репресій проти його пастви⁵⁰. Шептицький заперечував виняткову відповідальність членів УВО за саботажні дії, навіть більше, він підозрював урядові чинники в організації провокацій⁵¹.

В особливий спосіб митрополит переживав звинувачення проти свого кліру та арешти й побиття представників греко-католицького духовенства. Його шокувала кампанія «брехні, вигаданої та поширеної польською пресою»⁵². Шептицький наполягав на невинності свого духовенства, як доказ він нагадав нунцію, що з моменту підписання конкордату жоден священник із його архидієцезії не був усунений зі своєї парохії за рішенням державно-церковної комісії, а за всі роки в складі Польщі випадки засудження представників греко-католицького кліру судовими органами за кримінальні чи політичні злочини є надзвичайно нечастими⁵³. Митрополит у листі до нунція детально спростовував закиди польської преси та місцевої адміністрації стосовно його активної підтримки української молодіжної організації «Пласт». Митрополит не заперечував того, що підтримував «Пласт». Його підтримка, як він зазначав, в основному полягала в тому, що він надавав можливість пластунам організувати табори в посіlostях, котрі належали архиєпархії. Шептицький це аргументував тим, що немає великих українських землевласників, котрі могли б надати допомогу юнацькій організації в їх таборюваннях, коли ж польських молодіжних таборів у той самий час відбувається з десятків. Митрополит також відкидав звинувачення польської сторони в участі пластунів

⁴⁷ Ibid., f. 59v.

⁴⁸ Ibid., f. 59.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., f. 60.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid., f. 60v.

в антидержавній діяльності, навпаки, він бачив багато позитивного у виховній активності цієї української молодіжної організації⁵⁴. Таке твердження митрополита свідчить про те, що він не знав або знав і замовчував факт поширення впливів ОУН серед пластунів.

Шептицький на початку жовтня відрядив свого єпископа-помічника Бучка в села, де відбулися каральні заходи, для збирання свідчень потерпілих, зокрема до Бережанського та Підгаєцького повітів та до Тернопільського воєводства. Єпископ Бучко написав про це детальний звіт, акцентувавши на побиттях цивільних мешканців, руйнуванні будинків і майна українських організацій та знущаннях з греко-католицького духовенства. Станіславівський єпископ Хомишин та його єпископ-помічник Латишевський також відвідали «спеціалізовані» села⁵⁵. Фактично саме церковні лідери змогли зібрати та вивчити значний обсяг інформації про зловживання польських представників влади та військових під час так званої «пацифікації». Жодна громадська чи політична організація на той момент не могла взятися та й здійснити таке збирання інформації. Громадські організації перебували під прицілом влади, а чільних українських політиків із легальних українських партій було заарештовано ще у вересні. Греко-католицький єпископат під керівництвом Шептицького організував збирання свідчень потерпілих, їх опрацювання, документування та підтвердження фотоматеріалом. Дещо пізніше, 1931 р., митрополит доручить адвокату др. Леву Ганкевичу зібрати інформацію арештованих через звинувачення у саботажі восени 1930 – на початку 1931 р.⁵⁶.

Митрополит також намагався zorganizувати медичну допомогу для постраждалих у маленькому шпиталі, що він відкрив у себе в митрополичих палатах та в «Народній лічниці», котра існувала за його організаційної та фінансової підтримки. Влада не наважувалася перешкодити цьому, хоч українські лікарі, що хотіли допомагати жорстоко побитим українським селянам, зазнавали серйозних перешкод у виконанні свого професійного обов'язку. Вони ставали жертвами обшуків, поліцейних переслухань та навіть нападів, як-от знаний лікар М. Панчишин, а др. Макарушку було заарештовано в с. Гаї, коли він надавав медичну допомогу разом із британським медиком В. Деєм⁵⁷.

21 жовтня 1930 р. митрополит зібрав усіх греко-католицьких єпископів. На цьому зібранні вони уклали текст листа до Папи Пія XI. Цей лист було передано до Апостольської столиці, і він потрапив до рук св. Отця вже 1 листопада. З невеличкого допису мінутанта після аудієнції в Папи знаємо, що лист, одержаний від греко-католицьких владик, був уважно перечитаний Папою та справив сильне негативне враження на Пія XI. Папа дав розпорядження запевнити митрополита та єпископів у тому, що Св. Престол зробить усе мож-

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Р. Скакун. Цит. праця, 160.

⁵⁶ ЦДІАЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 355, 49–51.

⁵⁷ *ASV, A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 157, f. 59.

ливе, щоб стати на захист правди і справедливості⁵⁸. З тексту листа греко-католицьких єпископів можна зрозуміти, що так вплинуло на Папу Пія XI. Митрополит та владика на основі зібраних матеріалів описали Папі всі ті знущання та свавілля, жертвами яких стала велика кількість їх парохіян, акцентуючи на винятковій жорстокості, з якою було бито людей, зокрема жінок та дітей, та на часті випадки згвалтувань жінок. У листі також зверталася увага на систематичне нищення українського культурного й громадського надбання, як-от спалювання бібліотек, хат-читалень «Просвіти», будівель українських кооперативних спілок. Очільники ГКЦ зазначали, що села, до котрих було скеровано військові загони, не є місцями здійснення великої кількості саботажних актів, підпалів, просто там «населення є більш свідомим своєї української національності». Єпископи наполягали на незаконності репресій, що застосовувала польська влада згідно з принципом колективної відповідальності⁵⁹. Від імені Римського понтифіка державний секретар кардинал Е. Пачелі написав листа до єпископату ГКЦ, у котрому йшлося про занепокоєння Апостольського престолу та обіцянку докласти зусиль задля досягнення справедливості⁶⁰. Текст листа був короткий, дещо обтічний, але разом з тим містив обіцянку вплинути на польський уряд.

Лист греко-католицьких митрополита та владик спонукав Римську курію до активних дій. Раніше вони одержували інформацію про складну ситуацію в Галичині та про зловживання влади щодо українського населення від апостольської нунціатури у Варшаві. 30 жовтня 1930 р. на ім'я Папи надійшла колективна телеграма від українських греко-католицьких священників із США з проханням «інтервенювати перед польським урядом, щоб зупинити злочини та переслідування українських священників та українського народу в Східній Галичині»⁶¹. Ну й, звичайно, про «пацифікацію» вже в жовтні писала світова преса. Про зміст і тон публікацій німецької та румунської преси повідомляв секретар нунціатури у Варшаві⁶². Однак можна думати, що саме лист греко-католицького єпископату мав вирішальний вплив на рішення Папи та державного секретаря Пачелі терміново та рішуче вимагати відповіді від польського уряду. Імовірно, що 2 листопада підсекретар державного секретаріату монс. Піцардо зателефонував до посла Владислава Скшинського та попередив, що надійшов лист від греко-католицьких єпископів, котрий викликав обурення та занепокоєння Папи та курії. Однак В. Скшинський, досвідчений дипломат, вирішив відтягувати зустріч із Папою чи з державним секретарем Е. Пачелі, котрі хотіли від нього вияснень. В. Скшинський удавав перед ватиканськими

⁵⁸ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 70.*

⁵⁹ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 65–66v.*

⁶⁰ Чернетка листа кардинала Пачелі від 2 листопада 1930 р. Див. *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 70.* Переклад листа українською мовою було надруковано в *«Львівські архієпархіяльні відомості»* від 1 березня 1931 р.

⁶¹ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 50–52.*

⁶² *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 57v.*

достойниками важко хворого на грип та унікав офіційних зустрічей. Про свій маневр він написав міністрові закордонних справ А. Залеському⁶³. Хворіючи вдома, він протягом 10 днів надсилав листи та різного роду меморіяли й документи⁶⁴ до державного секретаріату Римської курії⁶⁵ та провадив телефонні розмови з монс. Дж. Піцардо, котрий інформував його про настрої в Римській курії. Листи до державного секретаріату та телефонні розмови мали на меті переконати Римську курію в тому, що «польський уряд ніколи не мав і не має намірів ні на крок відступати від своєї ліберальної політики в стосунку до русинської нації»⁶⁶, а «пацифікація» зумовлена особливим становищем «східного кордону/прикордоння», «найнебезпечнішого в світі»⁶⁷. В одній із розмов монс. Піцардо сказав послу, що «Ватикан показав, що має добрі нерви, витримуючи спокійно і без реакції описи пацифікації та фотографії з Малопольщі». Ватиканський достойник запевнював посла у симпатії Папи Пія XI до Польщі та в тому, що «в інтересі добра держави [Польської. – Л. Г.], миру та спокою у Ватикані готові зробити багато для [поляків. – Л. Г.] у контексті русинів, аби тільки це не вийшло на сторінки преси»⁶⁸.

Окрилений запевненнями в доброму наставленні Римської курії, посол В. Скинський вирішив, що пристрасті заспокоїлися і можна зустрітися з Папою. Скинський хотів поінформувати Папу про успіхи в перемовинах між польським урядом та комісією польського єпископату щодо виконання конкордату та про позитивні зрушення в питанні оподаткування церковних прибутків у Польщі. Півторагодинна аудієнція з Папою стала для польського посла неприємною несподіванкою. Пій XI був дуже обурений та прикро вражений «каральною експедицією» в Галичині, казав послу, що спочатку після перших повідомлень він не йняв віри. Навіть повідомлення з листа греко-католицьких єпископів та митрополита Шептицького Папа вважав дещо перебільшеними. Однак коли ж він одержав ще інформації з різних зовсім не заангажованих джерел та світлини (скоріше йдеться про світлини, зроблені єпископом Бучком і передані від імені митрополита Шептицького), то цілковито повірив у всі скарги української сторони. Папа щиро зізнався перед послом, що не знає, як чинити в цій ситуації. Він також припускав, що, можливо, сам Пилсудський не знає, які злочини заподіяли його військовики та поліціянти у Галичині. Папа рішуче відкинув усі твердження посла про винуватість української сторони,

⁶³ *AAN. MZS*, sygn. 2680, 339.

⁶⁴ На початку листопада 1930 р. посол В. Скинський переслав до Римської курії меморіал/доповідну записку про заходи польського війська щодо ліквідації актів саботажу та перелік імен заарештованих греко-католицьких священників із зазначенням інкримінованого їм правопорушення (*ASV, A.E.S.*, Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 6.). Дещо пізніше Скинський передасть до Римської курії обширний документ «Перелік актів саботажу, вчинених українцями в жовтні 1930 р.» (*ASV, A.E.S.*, Polonia, pos. 132, fasc. 159, f. 54–61).

⁶⁵ *ASV, A.E.S.*, Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 6.

⁶⁶ *Ibid.*, f. 8–9.

⁶⁷ *Ibid.*, f. 7.

⁶⁸ *AAN. MZS*, sygn. 2680, 340–341.

про протидержавну діяльність греко-католицького кліру та про те, що Ватикан став жертвою розгорнутої українською стороною антипольської пропаганди⁶⁹. Папа також держався своєї думки, що польський уряд не мав права конфіскувати пастирського послання українських владик, позаяк там не було політичного підтексту, а йшлося про невинні жертви «каральної акції»⁷⁰. Польський посол дуже стривожився, чи часом Апостольський престол не видасть якогось офіційного листа, котрий би засуджував дії польського уряду. З цією метою він розмовляв із державним секретарем кардиналом Пачелі. Останній його запевнив, що Папа дуже болісно сприйняв усе, що відбувається в Галичині, але «помимо розпачливих листів русинських єпископів та інших впливів, Ватикан словом не відізвався»⁷¹. Пропольські симпатії Папи були настільки сильними, що він не хотів чимось завдати шкоди Польщі на міжнародній арені. Пій XI також був особистим симпатиком Ю. Пілсудського, що дозволяло йому не бачити негативних сторін становлення авторитарного способу правління в Польщі. Папа також схилився під переконаннями посла Скшинського, що дуже важливо не перешкодити можливості обрання в Польщі парламенту однопартійної більшості, котра гарантуватиме політичну, соціальну й економічну стабільність⁷².

Митрополит Шептицький, напевне, передбачаючи подібні реакції та настрої в Апостольській столиці, 10 грудня 1930 р. написав листа до кардинала Пачелі. У листі він спершу складає щиру дяку за лист кард. Пачелі, котрий той написав від імени Папи 2 листопада 1930 р. Шептицький високо поцінував той лист Апостольського престолу як вияв співчуття до його кліру та пастви. Однак Шептицький ще раз звернув увагу на страждання своїх вірних, котрих «єдиною провинною можливо є те, що належать та залишаються вірними своєму грецькому обряду»⁷³. Митрополит також висловив надію, що тільки приїзд Апостольського делегата зможе допомогти відновити справедливість та спокій⁷⁴. Цей лист митрополита Шептицького потрапив до Апостольської столиці тільки 3 січня 1931 р. Лист Шептицького було передано Папі та обговорено, а з державного секретаріату Римської курії було надіслано відповідь до Львова 12 січня 1931 р. У листі ще раз нагадувалося про співчуття, котрі від імени Папи були висловлені в листі від 2 листопада 1930 р., та зазначалося, що «послання Апостольського делегата є наступним кроком, якщо нічого не зміниться на краще»⁷⁵.

⁶⁹ Ibid., f. 349.

⁷⁰ Ibid., f. 349–350.

⁷¹ Ibid., f. 351.

⁷² Ibid., f. 351–352. Посол В. Скшинський також переконував ватиканських достойників в існуванні міжнародної змови проти керованої з Німеччини Польщі, метою якої є перешкодити стабілізації ситуації в країні.

⁷³ *ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 158, f. 67.*

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., f. 69. Лист посла В. Скшинського до міністра закордонних справ від 8 грудня 1930 р.

Польський посол уважав, що призначення Апостольського делегата в Галичину було би «найбільш некорисним» для Польщі, гіршим навіть від публічного засудження дій польських військ та уряду. Посол Скшинський був серйозно занепокоєний тим, що Папа «постійно думає, чи не є його обов'язком дати якусь сатисфакцію руським католикам»⁷⁶. Тобто польська сторона дуже довго тривожно очікувала на негативну публічну реакцію з боку Ватикану й найбільше побоювалася приїзду ватиканського посланця до Львова. Саме цього найдужче прагнув митрополит Шептицький. Польський посол для того, щоб протидіяти заходам митрополита, прохав свій уряд надати йому якнайбільше матеріялів, котрі б доводили вину українців, а особливо якісь серйозні докази вини греко-католицького духовенства⁷⁷, рівно ж як різноманітних доказів ліберальної політики стосовно українців після травневого перевороту маршала Пілсудського, котрі спричинили збільшення кількості українських кооперативів, процвітання українського шкільництва й культури⁷⁸.

Полегшено зітхнути польські дипломати змогли після того, як документи, надіслані митрополитом Шептицьким Папі Пієві XI (а саме щодо рапорту єпископа-помічника Бучка про візитацію спаціфікованих сіл зі світлинами та лист греко-католицьких владик до Папи), були оприлюднені інформаційним агентством «Telegraph Union» у Відні⁷⁹ та широко використані українськими націоналістичними діячами за кордоном з метою творення негативного образу польської влади та суспільства. Цей факт, як писав польський посол своєму міністрові, змінив ставлення Папи, котрий розглядав документи, передані митрополитом Шептицьким, як конфіденційні і такі, що мають на меті застерегти Св. Престол перед можливими небезпеками для Католицької Церкви в регіоні загалом⁸⁰. Уже в листопаді 1930 р. др. В. Панейко звернувся до Міжнародного Червоного Хреста зі звинуваченням польських посадовців у ненаданні медичної допомоги українцям-жертвам пацифікації. У своїй телеграмі до Міжнародного Червоного Хреста з приводу вищезазначених зловживань Панейко покликається на авторитет митрополита Шептицького. Міністерство закордонних справ Польщі дало розпорядження своїй делегації при Лізі Націй у Женеві відкинути подібні звинувачення, при цьому покликаючись на переклад тексту пастирського послання митрополита (та інших греко-католицьких владик). У пастирському посланні дійсно не наголошується на ненаданні ме-

⁷⁶ *AAN. MZS*, sygn. 2680, 332.

⁷⁷ *Ibid.*, 331.

⁷⁸ *Ibid.*, 366, 367; *ASV, A.E.S.*, Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 8–9.

⁷⁹ *A.E.S.*, Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 54; *AAN. MZS*, sygn. 2680, 232, 233, 329. Польське посольство в зв'язку з цим нагадало державному секретаріату Римської курії, що єпископ-помічник І. Бучко був призначений без згоди польського уряду і що це саме він, імовірно, передав рапорт про свою візитацію «спаціфікованих» сіл греко-католицькій парафії у Відні, а ця надала до диспозиції пресовій агенції «Telegraph Union», котра оприлюднила його на радіохвилях 19 жовтня 1930 р.

⁸⁰ *AAN. MZS*, sygn. 2680, 331.

дичної допомоги пораненим селянам⁸¹. Дещо пізніше лист греко-католицьких владик до Папи був використаний для чергової петиції до Ліги Націй, котру готував Василь Панейко⁸².

Апостольський престол відкрито не засудив дій польського уряду в Галичині восени 1930 р. і не скерував туди свого дипломата, візитатора. Звичайно, критичні зауваги Папи, висловлені польському послу, схвилювали польських урядовців, однак брак офіційної реакції був потрактований як розуміння Апостольським престолом «необхідности» консолідації влади в руках керівника держави Пілсудського. Однак було би спрощенням вважати відсутність офіційної реакції Ватикану лише небажанням Папи Пія XI антагонізувати особисто Ю. Пілсудського та перешкодити встановленню міцної вертикалі влади⁸³, котра нібито мала гарантувати стабільність. Глибшими причинами можна вважати становище самого Папи та Апостольської столиці після укладення Латеранських угод та конкордату з Б. Мусоліні, котрий ще більшою мірою, ніж Пілсудський, репрезентував авторитарні форми та методи управління державою. Уклавши угоди з Мусоліні, Апостольський престол показав, що заради вищих цілей забезпечення життєдіяльності Католицької Церкви в Італії та світі готовий іти на компроміси⁸⁴. Тому мовчання Пія XI щодо подій у Галичині є свого роду ланкою в низці компромісів з авторитарними лідерами та ідеологіями, які Ватикан був змушений укладати в міжвоєнну добу⁸⁵. З другого боку, активний протест проти дій Ю. Пілсудського міг би викликати занепокоєння італійських політичних лідерів, котрі також використовували різні насильницькі методи проти представників національних меншин у самій Італії⁸⁶. Крім цього, певне негативне ставлення до націоналістичних рухів/

⁸¹ AAN. MZS, sygn. 2253, 145, 146.

⁸² Р. Скакун. Цит. праця, 162. На той час В. Панейко очолював українське пресове бюро в Женеві, діяв від імені УНДО, мав контакти і з Проводом українських націоналістів. Деякі складні й суперечливі обставини його життя та діяльності за кордоном, особливо в Парижі, можуть спонукати до роздумів про його співпрацю з розвідками, спеціальними службами, як польською, так і радянською. Подібне припущення висловлює Тімоті Снайдер у своїй біографії Вільгельма Габсбурга «Червоний принц». Див. Т. Снайдер, *Червоний князь. Таємні життя габсбурзького ерцгерцога*. Київ, 2008.

Митрополит Шептицький особисто отримав попередження від невідомого співробітника посольства Румунії в Парижі, котрий стверджував, що має докази про співпрацю В. Панейка з радянськими спецслужбами. (ЦДІАЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 598, 1–2).

⁸³ Р. Скакун. Цит. праця, 166.

⁸⁴ Див. D. J. Holmes. *The Papacy in the Modern World, 1914–1978*. New York, 1981, 33–75.

⁸⁵ Про особливості становища та діяльності Апостольського престолу в міжвоєнний час див.: Frank J. Coppa, ed. *Controversial Concordats. The Vatican's Relations with Napoleon, Mussolini, and Hitler*. Washington, 1999; Hubert Wolf. *Pope and Devil. The Vatican's Archives and the Third Reich*. Cambridge, MA, 2010.

⁸⁶ Б. Мусоліні започаткував кампанію активної асиміляції німецької, хорватської та словенської меншин, що після Першої світової війни опинилися в кордонах Італії. Італізація неіталійських громадян проводилася драстичними методами, навіть священикам було заборононо в католицьких церквах до своєї пастви проповідувати неіталійською мовою. Ватикан був змушений погодитися на це ущемлення прав католиків неіталійської національності

організацій було характерним для Папи Пія XI, котрий перебував на дипломатичній службі у Польщі впродовж 1918–1921 рр. Ставлення Папи до митрополита Шептицького також не було однозначним, часті польські звинувачення в політичній заангажованості митрополита щодо української сторони знаходили ґрунт у Римській курії⁸⁷.

Ставлення митрополита Шептицького до каральних заходів польської поліції та війська стосовно українського населення, звинуваченого в організованих актах саботажу проти польської влади та польської власності, є складнішим, ніж виглядає на перший погляд. Його сучасники, як українці, так і поляки вбачали в діях митрополита однозначну солідаризацію з українською стороною та повну підтримку дій його української пастви. При цьому польська сторона вважала, що він навіть підтримував протиправні дії українців та свідомо взяв участь в антипольській міжнародній кампанії і цим зрадив інтереси польської держави та народу. Можна припустити, що митрополитом керували різні мотиви та погляди. Конституювання Польщі як національної держави польської нації, визначеної за чіткими етнічними й лінгвістичними критеріями, не відповідало ідеям митрополита Шептицького, котрий сам себе особисто ніколи не окреслював за таким принципом. Він ще замолоду мріяв про відродження Речі Посполитої як ідеального місця проживання для трьох народів-братів – поляків, українців і литовців⁸⁸. Його ідеали та мрії не витримували конфронтації з реаліями, коли молода польська держава взяла на озброєння ідею створення національної держави на основі принципу винятковості та етнічної гомогенності. Шептицький так послідовно критикував дії польського уряду не тому, що відрікався від своїх польських предків чи ідей молодих років⁸⁹, а тому,

і не опротестував офіційно дії уряду, хоч до Папи з цим проханням зверталися деякі достойники Католицької Церкви, наприклад віденський кардинал Густав Піфль. Див. D. J. Holmes. *The Papacy in the Modern World, 1914–1978*. New York, 1981, 71–75.

⁸⁷ Наприклад, у час звернень митрополита до Апостольського престолу в питанні пацифікації Римська курія розглядала скарги польського посла на те, що митрополит заборонив о. Й. Яворському взяти участь у виборах як кандидату від проурядового Блоку співпраці з урядом. Справа в тім, що 13 жовтня 1930 р. на конференції греко-католицького єпископату було прийнято рішення заборонити священникам кандидувати у виборах від будь-яких політичних сил. Римська курія пробувала переконати митрополита дозволити саме цьому священникові Яворському кандидувати, однак Шептицький не погодився зробити виняток для нього. Польська сторона звинувачувала Шептицького в тому, що він не хоче дозволити Яворському кандидувати через те, що останній не є українських патріотичних переконань, а лояльний до польського уряду. Див. *A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 157, f. 42, 43, 52.

⁸⁸ Відповідаючи на закиди своєї далекої родички з материнської сторони, митрополит досить детально пояснює своє бачення власної ідентичності: «Під національним кутом зору всі мої дії завжди були логічними і християнськими... Кохаючи Польщу і Поляків, від дитинства більше кохаю Русь і Русинів... В ім'я тої засади, котра Польщу, Русь і Литву вважала від віків за три братні народи. Чому є чимось гіршим кохати русинів більше ніж поляків, аніж кохати поляків більше як русинів? Чому ж одне є добродієм, а друге має бути проступком?» (*ЦДДАЛ. Ф. 358. Оп. 2. Спр. 35, 30–31*).

⁸⁹ Так уважали навіть і в його родині, наприклад сестра Марія Криста Шембек (Софія Шембек), котрої мама була племінницею матері Шептицького – Софії з Фредрів Шеп-

що, імовірно, переживав глибоке розчарування, зумовлене постановом польської держави, котра уособлювала все те, що викликало в ньому спротив і несприйняття. Шептицький, доктор юриспруденції, вихований у Габсбурзькій імперії, котра попри всі недоліки таки оберігала верховенство права, не міг погодитися з методичними порушеннями права найвищими представниками уряду та з правовим нігілізмом місцевої адміністрації. Саме тому він постійно в своїх офіційних і неофіційних листах, у пресових інтерв'ю акцентує на неприпустимості застосування колективної відповідальності та неможливості в цивілізованій державі адміністрації покарання без доказу вини. Шептицького обурювало переслідування свободи слова та встановлення, як він писав, «системи терору»⁹⁰ держави стосовно особи. Митрополит був настільки пригнічений та розчарований, що не бачив або й не хотів бачити відповідальности членів ОУН за розпочату акцію саботажу й підпалів, яка в націоналістичному середовищі одержала назву «часткового виступу» та яку здійснили переважно молоді члени ОУН, Юнацтво ОУН⁹¹. У своєму пастирському посланні, в листі єпископів до Папи Пія XI та й у листі до нунція він намагається заперечувати відповідальність українських націоналістів. А в листі до нунція визнає її частково, однак при цьому покладаючи вини й на комуністів.

Шептицький у листі до нунція зізнається, що не засудив різко саботажні дії, бо не хотів дати цим привід для ще більших переслідувань своєї пастви. Важко сказати, митрополит не володів інформацією чи мав сумніви щодо поширення націоналістичної ідеології з-поміж його пастви. Очевидно, митрополит недооцінював як ступінь організації, так і зростання впливу ОУН. Для керівництва ОУН за кордоном каральні заходи проти українського населення в Галичині були потенційно дуже вигідними, бо давали прекрасну можливість привернути увагу міжнародної громадськості до українського питання. Низка документів, що вийшли за авторством Шептицького або були написані за його розпорядженням, але без його на це волі, стануть важливим засобом у кампанії ОУН за кордоном. Шептицький 1930 р., критично ставлячись до польського одержавленого націонал-шовінізму, не добавав збільшуваної сили та потенційної небезпеки українського націоналізму. Того року митрополит опинився між двома могутніми силами: українським націоналізмом, скрайню інтегральну версію котрого втілювала ОУН, та польським етатизмом, що

тицької. Сестра Марія Криста Шембек була хрещеною донькою митрополита та рідною сестрою Ядвіги Шембек, дружини Леона Шептицького. У своїх листах до митрополита вона згадує про його бажання українсько-польського примирення як найвищої цілі його митрополичого служіння. С. Марія Криста вважала публічні виступи митрополита, як-от в Австрійському парламенті 1918 р. про те, що Холмщина і Підляшшя мають стати частиною УНР, зрадою польським інтересам. Також звинувачувала митрополита в тому, що він своїми діями підтримує українські стремління до незалежності та сіє ненависть до поляків. Див. *ЦДДА*, ф. 358, оп. 1, спр. 278, 44–45, 49–52 зв., 53–57 зв.

⁹⁰ *ASV, A.E.S., Polonia*, pos. 132, fasc. 157, f. 59.

⁹¹ Roman Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, 128.

матеріалізувався в авторитарні методи управління державою й примусову державну асиміляцію національних меншин.

У всіх питаннях, дотичних до «пацифікації», для митрополита Шептицького найважливішим був аспект страждання безневинних жертв – українських селян, сільської та містечкової інтелігенції, – що прийняли жорстокі покарання за невинені злочини. Він солідаризувався і намагався захистити передусім цих представників своєї пастви, а також закликав на їх захист Апостольський престол.

Liliana HENTOSH

Attitude of Metropolitan Andrei Sheptyts'kyi towards “Pacification” in 1930

In the article the author analyses the attitude of the Metropolitan of the Greek-Catholic Church, Andrei Sheptyts'kyi, towards the so-called “pacification” or repressive measures of the Polish government against the Ukrainian population in 1930.

The formulation of this attitude was decisively influenced by two circumstances: the cruelty of the Polish military towards peaceful Ukrainian residents, especially women, the elderly, and teenagers, and the application by the Polish government of the principle of collective responsibility. The Metropolitan attempted to come to an understanding in Warsaw with the high officials of Poland to concur with his position and to convince them to stop the pacification acts. His attempts overall did not bring any results.

The author accords basic attention to the activities of the Metropolitan towards attracting the attention of the government as well as the local and world community to the illegal acts of the Polish military. Sheptyts'kyi wrote a Pastoral Epistle, which the authorities confiscated. Nevertheless, the text of this Pastoral Epistle, also signed by other Greek-Catholic bishops, became well-known in Halychyna and far beyond its borders. In terms of spreading the Metropolitan's Epistle outside of Ukraine, a quite significant role was played by the foreign leadership of OUN, who were able to utilize the authority of the Metropolitan to bring the Ukrainian issue to the attention of the League of Nations in Geneva.

The author shows how Sheptyts'kyi attempted to demand an open condemnation of the Polish government acts by the Vatican. He wrote a letter to Pope Pius XI and to the Congregation on Issues of Eastern Churches. Pope Pius XI was seriously concerned and upset by the misrule of the Polish forces and administration in Halychyna. However, the Apostolic See's censure was not articulated publically thanks to the effective actions of the Polish diplomacy and the international situation that was unfavorable to the Ukrainian issue.

The author thinks that after pacification and the unsuccessful efforts to stop the actions of the Polish government towards peaceful residents, Sheptyts'kyi abandoned the attempts to find partners for dialogue and understanding among the representatives of Poland's ruling elite.

Bibliography

- Bideleux R., Jeffries J., *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*. London, New York, 1998
- Brubaker R., *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, 1997
- “Chas”, 22 zhovtnia 1931 r.
- Frank J. Coppa, ed. *Controversial Concordats. The Vatican's Relations with Napoleon, Mussolini, and Hitler*. Washington, 1999; Hubert Wolf. *Pope and Devil. The Vatican's Archives and the Third Reich*. Cambridge, MA, 2010
- Grunberg Karol, Sprengel Boleslaw, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005
- Holmes D. J., *The Papacy in the Modern World, 1914–1978*. New York, 1981
- Kedryn Ivan, *Zhyttia-Podii-Liudy. Spomyny i komentari*, 147
- Litwiński Robert, *Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej // “Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”*, nr 12 (121), grudzień 2010
- Mytropolyt Andrei Sheptyts'kyi: *Zhyttia i Dial'nist'.* Tserkva i Suspil'ne Pytannia. *Dokumenty i materialy 1899–1944*. L'viv 1998, tom II, kn.1, 466
- Nowak Magdalena, *Narodowcy i Ukraińcy. Narodowa Democracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939*. Gdańsk, 2007
- Onatskyi E., *U vichnomu misti. Zapysky ukrains'koho zhurnalista*. Rik 1930. Buenos-Aires, 1954
- Potocki Robert, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003
- Rozmova z vysokopreosviashchennym mytr. Andreiem // *Dilo*. 7 zhovtnia 1930 r.
- Shvahuliak M., “Patsyfikatsiia” Pol's'ka represywna aktsiia v Halychyni 1930 r. i ukrains'ka suspil'nist', L'viv, 1993
- Skakun R., “Patsyfikatsiia” Pol's'ki represii 1930 roku v Halychyni, L'viv 2012
- Snaider T., *Chervonyi kniaz'.* Taemni zhyttia habsburz'koho ertshertsoga. Kyiv, 2008
- Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993
- Wysocki Roman, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Lublin 2003
- Zaitsev O. Do pyttannia pro “sabotazhnu aktsiiu UVO” // *Ukrains'ko-pol's'ki vidnosyny v Halychyni u XX st.: Materialy mizhnarodnoi konferentsii (21–22 lystopada 1996 r.)*. Ivano-Frankivs'k, 1997, 224–227
- Zięba A., *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni*. Kraków, 2010
- *Pacyfikacja Małopolski Wschodniej w 1930 roku i jej echo wśród emigracji ukraińskiej w Kanadzie // Przez dwa stulecia XIX i XX w: studia historyczne ofiarowane prof. Waławowi Felczakowi.* / Ed. Wojciech Frazik, Kraków 1993

Archives

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 2253, 145, 146

AAN. MZS, sygn. 2680, 339

AAN. MZS, sygn. 2680, 340–341, f. 349, f. 349–350, f. 351, f. 351–352, 332, 331, 366, 367, 232, 233, 329

Archivio Segreto Vaticano (ASV), Archivio Congregazione Affari Ecclesiastici Straordinari (A.E.S.), Polonia, pos. 132, fasc. 156, f. 6–6v, f. 6v, f. 6v–7, f. 7, f. 7v, f. 8, f. 12, f. 16v, f. 21, 222, f. 22, f. 23

ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 157, f. 57v, f. 59v, f. 59, f. 60, f. 59, f. 70, f. 65–66v, f. 50–52, f. 57v, f. 6, f. 8–9, f. 7, f. 54, f. 42, 43, 52

ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 158, f. 67, f. 69

ASV, A.E.S., Polonia, pos. 132, fasc. 159, f. 54–61

Tsentrāl'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, L'viv (TsDIAL), f. 358, op. 1, spr. 278, 44–45, 49–52 zv., 53–57 zv.

TsDIAL, f. 358, op.2, spr. 35, 30–31

TsDIAL, f. 358, op.1, spr. 355, 49–51